

A magyar Faust-mondák típusai

ERDÉSZ SÁNDOR

A középkorban a fekete mágiáról, varázslatokról, szemfényvesztő bűvészmutatványokról különféle történetek keringtek, melyek Németországban *doktor Faust* (1540 körüli halála után) nevéhez kapcsolódtak. Népkönyvekkel (ponyvákkal) árasztották el a mágiára, titkokra szomjas olvasókat. A fausti ördögös, vérszerződéses történetek irodalmi feldolgozását *Marlowe* és *Klinger* után *Goethe* végezte el; az *Urfaust* 1775-ben, a *Faust* 1882-ben jelent meg.

A Faust-mondák a XVIII. század végén Magyarországon is elterjedtek, elsősorban a nyugat-európai egyetemeken tanuló, majd hazatérő protestáns diákok által. A fausti történetek nálunk *Hatvani István* (1718-1786) debreceni teológiai professzor személyéhez kapcsolódtak. Hatvani tetteiről az első, 13 történetet összefoglaló kéziratos gyűjtemény 1796-ban készült, s ez másolatokban terjedt tovább. A „Töredékek...” című gyűjtemény első ízben magyarul (SZILÁGYI 1872.), majd németül jelent meg (HEINRICH 1886.). „Hatvani, a magyar Faust” irodalmi feldolgozások által igen népszerűvé vált (JÓKAI 1871.). Mindezek után *Imre Lajos* volt, aki a *Hatvani mondakör* létezéséről, anyagáról elsőként készített tanulmányt (IMRE 1893.)

Az újabb kutatások derítették ki azt, hogy a „Töredékek” összeállítója Bányai József „keresztény kálvinista deák” volt (BÁN–JULOW 1964. 47., 233.). *Kazinczy Sámuel* a „Töredékek”-et 1826-ban másolta le; sajnos ezt a legutóbbi időkig is eredeti műnek tekintették. Mivel *Bán és Julow* az eredeti „Töredékek” szövegét valóban teljes terjedelemben közli, dolgozatunkban erre, s nem a rövidített (SOLYMOSSY 1943. 203-207.), illetve egyéb átdolgozott másolatokra hivatkozunk.

A „második magyar Faust” Kolumbán József erdélyi unitárius pap volt (DÖMÖTÖR 1929.), akit újabb „varázslómesterek” követtek: „Kisebbségi helyi jelentőségű varázslómesterekről máshol is maradtak hazai földön emlékezések” (SOLYMOSSY 1943. 207.).

A „magyar Faust-mondák” terminus a néprajztudományban csak a 60-as években kezd tért hódítani. Első ízben *Ortutay Gyula* írt a magyar Faust-mondák kialakulásáról. Számunkra lényeges megállapítása az, hogy a *Hatvani-mondakör*-be csupán a „Töredékek” és azok variánsai sorolhatók,

ugyanakkor e mondakör története a *magyar Faust-mondák* szerves részét képezik (ORTUTAY 1968.).

Ferenczi Imre 1972-ben a kárpátaljai Péterfalván gyűjtötte össze Dési fiskális fausti történeteit. Azokat a történeteket, amelyek nem tartoztak a Hatvani-mondakörhöz, a „magyar Faustok” mondakörébe utalta. Tehát Ferenczi volt, aki ezt a jelzőt elsőként írta le *többes számban* (FERENCZI 1982.).

Ezideig igen jelentős magyar Faust-mondaanyag gyűlt össze, melyek zömmel még publikálatlanok. Úgy véljük, elérkezett az ideje annak, hogy a magyar Faust-mondák rendszerezésére kísérletet tegyünk!

A nyugat-európai és a magyar Faust-mondák csak misztikus szemléletükben azonosak, mely szerint a természetfeletti képességgel rendelkező tudósok, akik az ördögökkel valamilyen kapcsolatban állnak, különböző varázslatokat, bűvös dolgokat tudnak előidézni. Alapvető különbség az, hogy egyrészt az egyedüli Faustnak a magyar néphagyományban (Hatvanin kívül) legalább harminc társa van, másrészt a mi Faust-mondáinkba a – magyar néphitből ismert – sámán, táltos, garabonciás, ördöngös kocsis, tudós pásztor stb. alakjához fűződő hiedelem-motívumok is beépülnek.

Még szólnunk kell arról is, hogy a magyar Faustok sorában egyaránt találunk egyetemet végzett tudósokat és írástudatlan „tudományos” embereket. Faust minden magyar társát közös jelzővel egyelőre „tudós ember”-nek nevezük. A *vö.* („vesd össze”) jelzettel egyrészt a hasonló szűzséjű Faust-mondákra, másrészt az adott mondatípusok gyakori összefonódására utalunk. *Párhuzam* jelzettel irodalomtörténeti adatokra, irodalmi feldolgozásokra utalunk. Mivel a Faust-mondák a hiedelem-mondákhoz tartoznak, a Faust-mondatípusok rendszerezésénél figyelembe vettük a Magyar Hiedelemmonda Katalógus (MHK 1980.) munkamódszerét.

I. Szerződés az ördöggel

1. Vérral aláírt szerződés, tragikus (szétdarabolás) befejezéssel

1/1 Az elszegényedett vagy beteg ember szerződést köt az ördöggel, mely szerint az ember meghatározott ideig él. Addig az ördög szolgálja őt, utána az ember szolgálja az ördögöt. Az ember gazdagon él, de a kikötött idő után meghal: az ördögök széjjeltépik.

Változatok: DOBOS 1988. 223., ERDÉSZ 1968. III. 138-141., Boszorkányperekben: KOMÁROMY 1910. 769.

Párhuzam: „Az ördögszekérről” c. regéből: Zombor és boszorkányos dajkája „Szent György éjszakáján, A két istentelen végtére, Hét csepp vérével balkezének, Az ördöggel lép frigykötésre.” Mindketten ördögszekérré válnak (TOMPA 1942. 223-224.); AaTh 407B Az ördögszerető mesetípus VII. b epizódjában: A lány összetalálkozik az ördöggel, aki elhurcolja a szerencsétlent, sziklához veri (MNK 1988. 2. 199., 202.).

1/2 *Hatvani* bűvös könyvéből Füzesi diák elővarázsolja a rablelkeket, de azok (mivel nem tud lehetetlen feladatokat adni) széttépik a testét. *Hatvani* hazatér, összerakja a diák testét és két rablelket parancsol belé. Füzesi lát-szólag életre kel, de csak rövid időre (BÁN-JULOW 1964. 42-45.).

1/3 Midőn *Hatvani* a halálán volt, házán fekete és fehér galamb jelent meg, amelyek viaskodtak egymással. Reggel *Hatvani* ágyát üresen találták. Máig sem tudja senki, hogy *Hatvanit* a jó szellemek vagy az ördögök ragadták-e el (BÁN-JULOW 1964. 46., MADAR 1967. 187.).

2. A hős szétdarabolt testét a segítők összerakják és új életre keltik

2/1 A mesehőst ellenfelei szétdarabolják. A hős utolsó kívánságaként test-részeit zsákba rakják és lovára kötözik. Segítői a szétdarabolt testet összerakják és felélesztik. A hős ellenségein bosszút áll.

Változatok: MNK 590+ A győzhetetlen kard (A hőst feldarabolják) mesetípus (MNK 1982. 2. 360-361.); Az „Éj-haj...” című népmesében (AaTh 325) szétdarabolás motívum (SEBESTYÉN (1983. 104-111.).

Párhuzam: Sámán vagy táltos szétdarabolása tudományszerzés céljából (DIÓSZEGI 1958. 86-121.). Tudományszerzés békaszír evésével, a test felaprításával (MHK 1960. 112.). A boszorkány összerakja és felélesztí a darabokra tépett embert (KOMÁROMY 1910. 59., 540-541.). A boszorkány a szétdarabolt tehenet össze tudja rakni és életre tudja keltetni (SCHRAM 1970. I. 459-460.). „A boszorkány, tudós lelkének a másvilágon való széttépése valószínű keresztény tanítások révén került mondáinkba” (BALASSA 1963. 529.).

3. Ördöggel kötött szerződés (megállapodás) felbomlik

3/1 Az embernek (halásznak) egy idegen ember segít munkájában azzal a feltétellel, hogy neki adja azt, amiről házánál nem tud. Közben az embernek fia születik. A kikötött idő után az ördög elmegy a fiúért. A fiúnak sikerül megszabadulnia az ördögtől, mivel:

a/ a lehetetlen feladatokat egy leány segítségével el tudja végezni;

b/ a fiú pap lesz, aki a „szentelményeivel” együtt túl nehéz az ördög számára, s így nem tudja őt elvinni;

c/ az ember talál egy idegent (szabadságos katonát), aki megválaszol az ördög kilenc kérdésére, s így a fiút nem viheti el.

Változatok: AaTh 313A, 313C Rózsa és Ibolya mesetípusok első epizódjai (BERZE NAGY 1957. I. 308-330., MNK 1988. 2. 102-106.), AaTh 811 Az ördögnek ígért ember (BERZE NAGY 1957. II. 367-368., MNK 1982. 3. 78.), AaTh 812 Az ördög kilenc kérdése (BERZE NAGY 1957. II. 368-369., MHK 1980. 70.).

3/2 Egy katona (vándorlegyény) egyezséget köt az ördöggel, hogy hét évig se nem mosakodhat, se nem fésülködhet. A katona ápolatlan külsővel is elnyeri a legkisebbik királykisasszony kezét (a két nagyobbik felakasztja magát), így az egyezés felbomlik.

Változatok: AaTh 361 A medvebőrű (BERZE NAGY 1957. I. 482-483., MNK 1988. 2. 171-172.).

3/3 Apa a fiát ördöghöz (varázslóhoz) adja, hogy mesterséget tanuljon. Az apa úgy kapja vissza a fiát, ha megismeri a többi tanulók között. Az ördög üldözi a tanítványát, de annak – többszöri átváltozással – sikerül megmenekülnie.

Változatok: BERZE NAGY 1957. I. 407-410., MNK 1988. 2. 130-132.

Párhuzam: Bornemissza Péter 1579-ben arról szól, hogy egy diák részegségre adja magát, aranyakért az ördöggel vérrel aláírt szerződést köt. Tettét megbánja, imádkozással megszabadul (BORNEMISSZA 1980. 1034.); *Szenczi Molnár Albertről* 1745-ben írták, hogy: „vérrel tölt írást pénzért.” Néki is sikerült megszabadulnia az ördög hatalmától (TOLNAI 1963. 10-11.).

4. *Amikor az utolsó falevél lehullik*

4/1 Az embert csak akkor viheti el az ördög, ha egy fáról az utolsó levél is lehullik. Az ember:

a/ egy levelet odakötöz;

b/ egy levél odaszárad, s ott van, míg az új ki nem zöldül;

az ember így örökre megszabadul az ördögtől.

Változatok: AaTh 1184 Az utolsó falevél (MNK 1982. 4. 327-331.).

II. Bűvös könyv

1. *A tudós ember bűvös könyvével varázslatokat végez*

1/1 A tudós ember bűvös könyvre tesz szert, melynek lapozgatásával bárhova elrepülhet; jeget, vizet vagy mást varázsolhat.

Változatok: ORTUTAY 1940. 370-371., DÖMÖTÖR 1929. 195.; Boszorkányperekben: Boszorkányok bűvös könyve (KOMÁROMY 1910. 3-5, 24-25.).

Vö.: Látszat árvíz; Látszat jég.

Párhuzam: Garabonciás könyve: Esővarázslás, kocsi bűvös repülése, kincskeresés (MHK 1980. 108-109.); A garabonciás varázslatos könyve lehozza a felhőket az égről és sötétséget idéz elő (BARNA 1989. 626.); Sárkánykigyó kiolvasása a vízből (ERDÉSZ 1984. 129.)

1/2 A bűvös könyv kinyitásakor rablelkek jelennek meg, akik a tudós ember parancsait teljesítik (BÁN-JULOW 1964. 31, 42-45.).

1/3 A tudós festő bűvös kiskönyvével lefesti a királyi palota szobáit, patkányokat varázsol elő. Midőn tűzbe vetik a kiskönyvét, azonnal megszűnik a tudománya (ERDÉSZ 1968. II. 137-140.).

1/4 Mátyás király álruhában kémkedik, de elfogják. Kivégzése előtt a feketekönyvével három ördögöt elővarázsol, akik őt Budára röpítik a szultáni házaspárral együtt (SOLYMOSSY 1943. 198.).

III. Bűvösen repülő emberek és fogatok

1. Emberek bűvös repülése

1/1 A tudós ember (bűvös könyvvel, varázskönyccsel, bűvös lepedővel, vagy ezek nélkül) képes egyedül és másokkal repülni, vagy másokat repíteni a levegőben.

Változatok: DÖMÖTÖR 1929. 194-195., ERDÉSZ 1974. 229., MHK 1980. 111., SOLYMOSSY 1943. 198. – Boszorkányperekben: KOMÁROMY 1910. 60-61., 389. SCHRAM 1970. I. 493., 1970. II. 36., 37., 352., 712., III. 332., ZSUPOS 1989. 236.

Vö.: Messziről hozott ételek és italok.

Párhuzam: Vergilius a varázskönyve segítségével a levegőn keresztül elhozza a szultán leányát, feleségül veszi és megalapítja Nápolyt (HEINRICH 1909. 369.).

2. Bűvös kocsi levegőbe emelkedik

2/1 A tudós ember (kocsis) nagy késéssel indul gazdájával az egyik településről egy távoli városba. Idejében érkeznek, mivel fent a levegőben, a fák tetejét súrolva repültek oda.

Változatok: BÁN-JULOW 1964. 41-42., BANÓ 1947. 241., BARNÁ 1989. 639., ANTAL-DÖMÖTÖR 1961. 88., FERENCZI 1957. 70, 71., Saját gyűjtés, Kállósemjén 1961. JAMNA 190-67. 431-433.

Vö.: Földre rajzolt kocsi megelevenedik.

2/2 A tudós kocsis áthajt a folyón.

Változatok: BARNÁ 1989. 639., DOBOS 1988. 330., DÖMÖTÖR 1961. 83., FERENCZI 1957. 68., 69., 72., MHK 1980. 88., MADAR 1967. 185.

3. Földre rajzolt kocsi megelevenedik

3/1 A tudós ember a földre rajzol egy kocsit, amelyik megelevenedik. Beül és felszáll vele.

Változatok: BÁN-JULOW 1964. 41-42., ERDÉSZ 1974. 229.

Vö.: Bűvös kocsi levegőbe emelkedik.

Párhuzam: Népmesében: A lerajzolt tárgy megelevenedik (NAGY-VÖÖ 1974. 38.).

4. Bűvös táguló szekér

4/1 A tudós legény „a táto lovát befogta egy hintóba. A hintó olyan jó vót, mentül többen ültek fel rá, annál jobban terjedt szíjjelfele.” Meghíttak egy egész községet, hogy jöjjenek a lakodalomba. Dehát a szekeret annyira szíjjel-húzták, hogy megfért vóna még rajta ezer ember.” A táto ló a szekérral felrepent a fekete felhőbe és a násznépet a tudós legény udvarán tette le (ERDÉSZ 1968. I. 227.).

Vö.: Bűvösen táguló lakás; Bűvös kocsi levegőbe emelkedik.

IV. Multság, lakodalom varázslattal

1. Boszorkánymultság, látszat lakodalom

1/1 Egy vagy több személy éjszakai multság (lakodalom) részese lesz. Fényűzően berendezett épületben előkelő urak és kisasszonyok táncolnak, aranytányérból esznek, aranyserlegből isznak. Kakaskukorékoláskor a varázslat megszűnik. Kiderül, hogy: csónak volt a táncosnő, kutya a menyasszony, macska körme a kanál, lókoponya az aranyos tál, lótrágya a töltöttkáposzta stb.

Változatok: BALASSA 1963. 167., 455., DOBOS 1988. 323., 408., ERDÉSZ 1968. II. 502-519., III. 274-287., 455-459., *Mészáros E.* gyűjtése, Pácin, 1962. HOMNA, ORTUTAY 1935. 41. sz., MHK 1980. 35., 80.

Párhuzam: Boszorkányok éjszakai tánca és szertartásai (BN 814+): BERZE NAGY 1957. II. 370.; Faust Mefisztóval boszorkányszombaton vesz részt, ahol van „tánc, dal, beszéd, kotyvasztás, ölelés”, ahol Mefisztó a legszebb nő helyett száraz karót ölel át (GOETHE 1964. 147., 269.). Boszorkányok gyűlése vagy multsága: KOMÁROMY 1910. 475-477., 576., 579., 635.

2. Emberek fenekükön csúsznak haza

2/1 A tudós ember vendégséget rendez. A multság végén fiákereket rendel. A vendégek mégis a fenekükön csúsznak haza úgy, hogy nem marad rajtuk nadrág.

Változatok: MADAR 1967. 185-187.; Saját gyűjtés, Kállósemjén, 1961. JAMNA 109-67.15.

Vö.: Messziről bűvösen hozott ételek és italok (multságához).

3. Bűvösen táguló lakás

3/1 A tudós ember szerény lakásában fogadást rendez. A vendégek érkezésekor a kis üres szoba fokozatosan teremmé tágul. A vendégek jól érezték magukat, mert ehtettek, ihattak, táncolhattak eleget, sőt a tudós házigazda a vendégek „hazaszállításáról” is gondoskodott.

Változatok: BÁN-JULOW 1964. 53., ERDÉSZ 1968. I. 487-496., Saját gyűjtés, Kállósemjén, 1961. JAMNA 190-67. 11-12.

4. Vendégek a fa tetején

4/1 A tudós pap vendégeket hív. Éjfél körül haza akarnak menni, de a pap nem engedi el őket. A vendégek hajnalban egy fa tetején találják magukat, ahol terített asztal mellett székeken ülnek (MADAR 1967. 182-185.).

V. Ételek és italok varázslása

1. Messziről bűvösen hozott ételek és italok

1/1 A tudós (tanult) ember fogadást (névestét) rendez. A vendégek terített asztalokhoz ülnek, majd esznek-isznak, táncolnak; mindenki jól érzi magát.

Utóbb kiderül, hogy a szultán (király) asztaláról aznap este minden enni- és innivaló eltűnt.

Változatok: BÁN–JULOW 1964. 33-34., Saját gyűjtés, Kállósemjén, 1961. JAMNA 109-67. 21-22.

Párhuzam: *Bornemissza Péter* 1759-ben azzal vádolja Rudolf császárt, hogy: „Vendégeket oly étkekkel tartottak, kiket az ördögökkel hoztattak sok fedelmek asztaláról messziünnen. És azok tálaltak is szolgálk képébe.” (BORNEMISSZA 1980. 1023.).

Megjegyzés: E Faust-mondatípus esetében a „tanult” és „tanulatlan” magyar Faustok között némi különbség mutatkozik, mivel – nagy távolságból – nem azonos módon hozzák elő az ételeket és italokat. Míg a tudós Faustok segítőikkel (rab lelkekkel, ördögökkel) hozatják elő az ünnepi vacsorát az uralkodók palotájából, addig az egyszerű Faustok ezeket az ételeket és italokat érezhetően nem lopják (elvarázsolják), hanem megvásárolják.

1/2 A tudós (falusi) ember pillanatok alatt messziről hoz ételt és italt.

Változatok: DOBOS 1988. 233., POLNER 1980.30., 31., 34.

2. Terített asztal, pillanatok alatt

2/1 Kolumbánt és három diáktársát Veronában meghívják ebédre. „Az üres asztalra hirtelen abrosz került, majd tányérok, ételek varázsolódtak oda.” (DÖMÖTÖR 1929. 194-195.)

2/2 Egy hadifogoly a hegyen muzsikál, pincébe vezeti társait. Terített asztal jelenik meg (MHK 1980. 118.).

2/3 A tudós molnár a malomgarátból kész tésztát varázsol elő (VAJKAI 1947. 63.).

3. Látszat gyümölcsök

3/1 A tudós ember (gyakran a látszat árvíz előidézése előtt vagy után) pillanatok alatt dinnyét, almát, körtét, uborkát futtat a falra. Az, aki a gyümölcsöket le akarja szakítani, a mellette ülő (általában a férje) orrát, fülét, „szerszámját” ráncigálja.

Változatok: BÁLINT 1930. 49., BÁN–JULOW 1964. 34., *Diószegi Vilmos* gyűjtése, Szeremle, 1952. EA 3053. 38.; ANTAL–DÖMÖTÖR 1961. 83., MOLNÁR 1943. 70.; *Nemesik Pál* gyűjtése, Borsodnádásd, 1959. HOMNA 618., MADAR 1967. 186., POLNER 1984. 91., 93., 94., 95-96., 96-97.

3/2 A tudós ember az öklét az asztalra teszi, amiből indák futnak és dinnye nő. Egy ember levágja a dinnyét, s a tudós ember hüvelykujjából folyik a vér (BÁLINT 1975. 592-593.).

3/3 A tudós ember télen dinnyét „folyaszt” a falra. Egy ember belevágja a bicskáját, a dinnyéből kutyafos folyik (HANKÓCZI 1989. 116.).

Párhuzam: „Télen, szobában, érlel dinnyét Csiklándni a vendégek ínyét,” (ARANY 1974. 141.); „Szellemszépségek jönnek, lugasok keletkeznek telve fürttel, a tóban szárnyasok (GOETHE 1964. 82.).

4. Bor csapolása varázslattal

4/1 A tudós ember a kapu sarkából vagy szőlőtőkéből bort (pálinkát) fakaszt, amiből a jelenlévők kedvükre ihatnak.

Változatok: IPOLYI 1971. 242., MAILAND 1905. 376.; Boszorkányperekben: SCHRAM 1970. II. 514, 518.

Vö.: Tej fejése kútágasból, szekérből.

Párhuzam: Faust Lipcsében, *Auerbach* pincéjében lyukakat fúr az asztalba, amelyekből más-más bor folyik (GOETHE 1964. 81-82.). „S az asztallábból, mint varázslás, Csapon dől a tokaji mászás” (ARANY 1974. 141.).

5. *Tej fejése kútágasból, szekérből*

5/1 Gazdálkodó vagy vásáros emberek felpakolnak szekereikre és mennek Budapestre. Útközben egy legelő mellett megpihennek. A tudós szekeresgazda a bicskáját a csordakút ágosába (szekérlőcsbe, nyújtó végébe) vágja, ahonnan annyi tej folyik, hogy abból mindenki jóllakhatott. – Boszorkányperekben: Tej fejése kötélből, fába fúrt lyukból, kapufélfából.

Változatok: POLNER 1984. 57-58., SCHRAM 1970. I. 152., 471., II. 538., 711.

Vö.: Bor csapolása varázslattal.

5/2 Az előbbi folytatása: A tehenek bögtek. Előjött a gulyás (csordás), lelökte a szűrét (subáját) és azt ütötte-verte a botjával. A szekeresek mind jajgattak. A tudós gulyás kioktatja őket, hogy máskor kérjenek, de ne lopjanak.

Változatok: BÁLINT 1975. 612-613., POLNER 1984. 59-60.

Párhuzamok: A boszorkány kapufélfát (ostor nyelet, törülközőt) fej meg (MHK 1980. 69-70.); Tudós pásztorok vetélkedése (MHK 1980. 86.); *Diószegi K. István* 1679-ben megjelent prédikációskönyvéből: „Bűjös-bájolók, akik ... az ágast fejik” (DÖMÖTÖR 1982. 112.).

VI. Munkavégzés varázslattal

1. *Munkavégzés ördögök segítségével*

1/1 A tudós kocsisra bízott lovak mindig szépek és tiszták. Meglesik: éjszakánként kis emberkék (pirossapkás törpék, ördögök, boszorkányok) végzik el a munkát, vagy a tisztító szerszámok (csutak, kefe, vakaró stb.) önmaguktól dolgoznak.

Változatok: ANTAL–DÖMÖTÖR 1961. 83., FERENCZI 1957. 73., 74., MHK 1980. 89., MADAR 1967. 197-198.

1/2 A tudós molnárnak „ördöge volt”, aki dolgozott helyette (VAJKAI 1947. 63.).

1/3 A tudós gazda felvállalja a cséplést, de nem csinál semmit, csak a fa alatt alszik. Az utolsó éjszaka megjelennek a tudós ember „cimboraí” (ördögök), akik pillanatok alatt learatják a búzát. Másnap reggel a tudós gazda – „nagy csudálkozásra”, de jogosan – jelentkezett a béréért (MOLNÁR 1943. 71.).

1/4 A tudós tanító karbatett kézzel ült az asztalnál. A toll magától írt a tanító úr helyett (RATKÓ 1987. 138.).

1/5 Kurai, a tudós ember szántotta a kertjét. Az eke ment, a földet fordította és fogasolta, de ló nem volt (POLNER 1984. 98.).

2. Munkavégzés alvilági lóval

2/1 A tudós legény nem dolgozik, mégis meggazdagszik, ugyanis az alvilágból (Böngyörországból) ajándékuul kapott lova minden munkát elvégez: kevés vetőmagot használ, mégis sok termést takarít be. Egy ízben a lovával kételkedő apósa padlását tengerivel úgy telerakattja, hogy az leszakad (ERDÉSZ 1968. I. 204-229.).

3. Látszat festés

3/1 Egy öreg tudós ember elvállalja a király palotájának festését, a munkához egy vagy két segédet fogad. Míg az öreg a kocsmában iszogot, addig a segédek befejezik a maguk részét. Végül az öreg előjön és pillanatok alatt elkészül a reá eső munkával. Látszat festése másnapra eltűnik, vagy a Faustmonda népmesei fordulattal folytatódik.

Változatok: ERDÉSZ 1963. 5-8., ERDÉSZ 1968. II. 137-140.

Párhuzam: A szoba falára festett Tündérszép Ilona megkeresése: AaTh 513A., MNK 1988. 2. 82.

VII. Látszat állatok

1. Látszat lovak, szalmazsákokból

1/1 Czifra Jancsi, a tudós kocsis kitöm négy szalmazsákot, ezeket lovakká varázsolja és eladja a grófnak. Amikor felmondanak neki, a négy ló helyén négy szalmazsák marad (BALASSA 1963. 109.).

1/2 A gróf kocsisa este a szalmazsákot felnyergelte, s az paripává változott. A kocsis hajnalig ezen lovagolt a levegőben (BALASSA 1963. 351.).

1/3 A báró felmondott Köcsön Péternek, a tudós kocsisnak. A lovai megdöglöttek. „Felboncolták a lovakat, akkor látták, hogy nem igazi lovak, hanem szalmazsákából kitömött bábok” (LUBY 1943. 181.).

Párhuzam: Jókai, a tudós ember csúfságot tett a királlyal szemben, ezért ötven botot rendeltek neki. Jókai helyett egy szalmazsákot kínoztak a policok (Saját gyűjtés, Kállósemjén, 1961. JAMNA 109-67. 23.).

2. Látszat disznók, szalmacsutakból

2/1 A tudós ember egyedül vagy másodmagával vásárra megy. Útközben szalmakazlat találnek. Ott szalmacsutakokat készítenek, amiket a tudós ember kövér disznókká varázsol. A disznókat eladják a kereskedőknek. A tudós ember kiköti, hogy a disznókat vízre ne hajtsák, mert akkor nem felel értük. Midőn a kereskedők haza akarják hajtani a disznókat, azok beleszaladnak a vízbe és szalmacsutakokká változnak vissza.

Változatok: DÖMÖTÖR 1929. 196., FERENCZI 1982. 2., MHK 1980. 116., ORTUTAY 1940. 373-374., Saját gyűjtés, Kállósemjén, 1961. JAMNA 190-67. 11-12.

2/2 A kereskedők felelősségre vonják a tudós embert a látszat disznók eladása miatt. Igéri, hogy a pénzt, amit a csizmájában rejtett el, visszaadja. Azonban a kereskedők a csizmával együtt (látszólag) tőből kirángatják a tudós

ember lábát is; a „vér” mindent elborít. A kereskedők elmenekülnek, pénzüik nélkül.

Változatok: DÖMÖTÖR 1929. 196., FERENCZI 1982. 2., MHK 1980. 116., Saját gyűjtés, Kállósemyén, 1961. JAMNA 190-67. 11-12.

3. Egyéb látszat állatok

3/1 Tudós asszony a templomból kijövő nép közé foglyokat és fácánokat ereszt. Elhiteti, hogy csak az a nő tudja megfogni, amelyik felfogja a ruháját. A varázslat elmúlik, a nők szégyenben maradnak (ERDÉSZ 1968. III. 475.).

3/2 Tudós ember a kútba látszat kígyókat varázsol. A vízholdó lány megijed a kígyóktól, visít; az emberek segítségére sietnek. A kígyók kijönnek a kútból. Az emberek menekülnek, hátukat látszatra a kígyók ütik; valójában a tudós ember üti őket szíjostorral. A mutatvány elmúlik (BÁLINT 1975. 591-592.).

3/3 A tudós vadász lelő egy nyulat és egy szomszéd falubeli embernek ajándékozza. Az ember hazaviszi, de odahaza lóganéjt szed ki tarisznyájából (DÖMÖTÖR 1961. 84.).

3/4 A tudós vadász nyulat varázsol a vadászoknak, amiket senki sem tud lelőni (MHK 1980. 115.).

Változatok: BÁLINT 1975. 591-592., ANTAL-DÖMÖTÖR 1961. 84., ERDÉSZ 1968. III. 471-476.

Párhuzam: „Hogy a szoba kígyókkal teli lássék.” (RELKOVITS 1912. 367.).

VIII. Látszat tárgyak

1. Látszat lábbelik

1/1 A tudós suszter sohasem dolgozott, de minden vásárra nagy sátrat varázsol, ahol tizenkét szolgálóval árulta a cipőket és csizmákat. Azonban a lábbelik semmivé váltak amikor a vevők elhagyták a vásár területét. Később a csendőrök elfogják a susztert, de helyette egy nagy kutyát vittek be az órsre (ERDÉSZ 1968. III. 459-471.).

2. Látszat vonat

2/1 Cseuz János, a tudós gazda napszámosokat foglalkoztatott. Egyik szombaton kifizette őket. Egy távolabb lakó napszámossal elhiteti, hogy időközben megépült a vasút, így ő vonattal is hazamehet! Csakugyan, jön a látszat vonat és megáll a kocsmá előtt. A napszámos felszáll, leül egy székre; a vonat ismét dudál, fújja a gőzt és elindul. A vonat zakatolva elmegy. Ezután az „utazó” napszámos a kocsmá előtti árokban kötésig ült a vízben (BÁLINT 1975. 590-591.).

IX. Természeti jelenségek előidézése

1. Látszat árvíz

1/1 A tudós ember felkérésre (tréfából vagy más okból) árvizet fakaszt. Midőn a víz emelkedik, az asszonyok felemelik a szoknyájukat; mások asztalra, kemencére állnak, vagy úszva próbálnak menekülni. A varázslat helyén később a víznek nyoma sincs; az asszonyok szégyenben maradnak, a vízbe ugrók megütik magukat.

Változatok: BÁLINT 1930. 49., BÁLINT 1975. 701., BÁN-JULOW 1964. 40-41., BELLOSITS 1900. 355., BOSNYÁK 1984. 339., *Diószegi V.* gyűjtése, Mezőkövesd, 1951. HOMNA; *Diószegi V.* gyűjtése, Szeremle, 1952. EA 3053. 38.; DOBOS 1988. 329. DÖMÖTÖR 1929. 196., DÖMÖTÖR 1961. 83., FERENCZI 1982. 2., HANKÓCZI 1989. 116. *Lajos Á.* gyűjtése, Dédes, 1965. HOMNA 1484.; MHK 1980. 114., MOLNÁR 1943. 70., *Nemesik P.* gyűjtése, Borsodnádásd, 1959. HOMNA 618., MADAR 1967. 186., POLNER 1984. 90., 91., 92., 95., Saját gyűjtés, Kállósején, 1961. JAMNA 190-67. 11-12., VAJKAI 1947. 63.

Párhuzam: *Sába királynő látogatása Salamon királynál* című példabeszédből: „Midőn Salamon palotájába vóna a királyné, jól felemelé szoknyáját, azt ítélvén, hogy vizen kellene által-menni, maga csak üveg pádimontomon jár vala.” Salamon e fausti *látszat árvíz* előidézésével meggyőződhetett arról, hogy a királynőnek nem ördögi lúdlába van (PÁZMÁNY 1894. I, 568.). „Most látszat árvíz kell nekünk.” „Csapatostul szalad a remegő nép, vízbe fúlástól mentve bőrét, szívják szilárd föld szabad levegőjét, s úszótempókkal futnak el a dőrék.” (GOETHE 1964. 363.).

2. Látszat köd

2/1 *Köddel takart nász:* Az új pár a nászát az udvaron tartja meg, mivel a tudós asszony ködöt ereszt a világra (ERDÉSZ 1968. III. 279.).

Vö.: *A ködöt árvíznek nézik.* A jól beborozott rátóti vásárosok hazafelé menet a hajnali ködöt árvíznek nézték. Nekivetkőztek, hogy átússzanak rajta (*Kovács Ágnes* kéziratos mesekatalógusa 1299*).

A megúszott len (AaTh 1290). A rátótiak a ködnek nézett lent (hajdinát, kölest) átússzák (BERZE NAGY 1957. II. 484., KOVÁCS 1966. 92-93.).

Ködtolók (AaTh 1349K*). A páliak vásárra menet a ködöt árvíznek nézték. Bízatták egymást, hogy düljenek neki, mert csak térdig ér. ; „Neki dűnek, mint a zacsalagyiak a ködnek!” Aratás idején köd ereszkedett, s hogy kárt ne tegyen a gabonában, a bíró kirendelte az egész falut ködöt tolni (BERZE NAGY 1957. II. 484.).

Párhuzam: „De most a vízre köd lebeg, s a csodaszép jelenetet sűrű fátylával elragadja” (GOETHE 1964. 243.). „Villámok hasítottak át a fekete felhőkön és Indrának, a mennydörgő istennek atyai szeretete homály védelmező körébe burkolta fiát, Ardzsunát” (BAKTAY 1960. 421.). Héra: „Térjünk hát oda hálni, ha már úgy vágyol a nászra.” Zeusz: „Ne félj te sem istentől, sem

földi lakótól, hogy meglát, oly arany felhőt borítok körübed én, és azon át nem lát minket még Éliosz sem” (HOMEROSZ 1960. 250.).

3. Látszat jég

3/1 Kolumbán, a tudós pap a nép kérésére a bűvös könyve olvasásával befagyasztja egy gazda kútját. A legények nagy köveket löktek rá, de a jeget nem tudták összetörni. A gazda kérésére a pap újra olvas a könyvből. A jég eltűnt, de annyira ömlött a kútból a víz, hogy a kerteket elöntötte. Nem kérték többet a tudós paptól, hogy varázslatot csináljon (DÖMÖTÖR 1929. 195.).

3/2 Batári, a tudós ember nyári időben fogadott egy úrral, hogy a Tisza be van fagyva. A vizen oda-vissza korcsolyázott, így megnyerte a fogadást (ERDÉSZ 1968. III. 485-487.).

Párhuzam: A boszorkány száraz lábbal kél át a vizen (KOMÁROMY 1910. 9.).

Vö.: „Az ecceri gulyásgyerek”, aki szentéletű volt, száraz lábbal ment át a folyón (*Makra Sándor* gyűjtése, Tiszalök, 1952., AaTh 827 Az árkot ugráló fiú, MNK 1982. 3. 84-85.).

4. Látszat kanális

4/1 Urszuly, a geszterédi tudós pásztor odahaza mulatságot rendezett. Vendégei idő előtt haza akartak menni. Azonban egy vízzel telt kanális keletkezett előttük. „Ne menjetek haza, mert úgyse tudtok a kanálison keresztül-menni!” A vendégek visszafordultak, reggelig mulattak, azután hazamehettek (RATKÓ 1987. 163.).

* * *

E dolgozatban a magyar Faust-mondákat kilenc típuscsoportba, összesen 30 típusba soroltam. Ismétlem, hogy ezt a dolgozatot csupán előmunkálatnak tartom, hiszen minden bizonnyal még nagyszámú Faust-monda lappang a különböző adattárakban, kevésbé lapozgatott folyóiratokban.

Jelen alkalommal nem tartottam szükségesnek azt, hogy a Faust-mondák kutatásának helyzetéről vagy a magyar Faustokról bővebben írjak, mivel e témákkal külön dolgozatokban foglalkoztam. Bízom abban, hogy e dolgozat hozzájárul ahhoz, hogy egyrészt a néprajzkutatók érdeklődését felkeltse a magyar Faust-mondák iránt, másrészt a magyar Faust-mondák helyet kapnak az MHK második, bővített kiadásában.

Irodalom

- AaTh* = Aarne, A.–Thompson, S.: The Types of the Folktale. *FFC* 184. Helsinki 1961.
- ANTAL–DÖMÖTÖR** 1961. = Antal, K.–Dömötör, Á.: Emlékek, hagyományok. *Abádszalók földje, népe, kultúrája* (A Damjanich János Múzeum Közleményei V–VII.). Szolnok 1961. 73–96.
- ARANY** 1974. = Arany, J.: Hatvani (1855). *Arany János balladái*. Budapest 1974. 141–146.
- BAKTAY** 1960. = Baktay, E.: Rámájana és Mahábhárata. Budapest 1960.
- BALASSA** 1963. = Balassa, I.: Karcsai mondák. *UMNGy* XI. Budapest 1963.
- BÁLINT** 1930. = Bálint, S.: Szeged-vidéki babonás történetek. *Ethn.* XLI. 1930. 48–50.
- BÁN–JULOW** 1964. = Bán, I.–Julow, V.: Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában. Budapest 1964.
- BANÓ** 1947. = Banó I.: Babonás történetek a Tolna megyei Döbröközből. *Ethn.* LVIII. 1947. 239–242.
- BARNA** 1989. = Barna, G.: Fejezetek a palóc néphitből. = *PALÓCOK IV. Rítus és folklór* (Szerk.: Bakó, F.). Eger 1989. 595–677.
- BELLOSITS** 1900. = Bellosits, B.: Régi babonák. *Ethn.* XI. 1900. 355–357.
- BERZE NAGY** 1957. = Berze Nagy, J.: Magyar népmesetípusok I–II. Pécs 1957.
- BORNEMISSZA** 1980. = Ördögi kisírtetekről. *Heltai Gáspár és Bornemissza Péter művei (Magyar Remekírók)*. Budapest 1980. 975–1122.
- BOSNYÁK** 1984. = Bosnyák, S.: Alpár néphite Kádár Lajos emlékeiben. Adatok az alföldi magyarság néphitéhez I. *Cumania* 8. Kecskemét 1984. 323–358.
- DIÓSZEGI** 1958. = Diószegi, V.: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Budapest 1958.
- DOBOS** 1988. = Dobos, I.: Bodrogeresztúri mesék és mondák. *UMNGy* XXII. Budapest 1988.
- DÖMÖTÖR** 1929. = Dömötör, S.: A keményfalvi pap. *Ethn.* XL. 1929. 194–197.
- DÖMÖTÖR** 1982. = Dömötör, T.: A magyar nép hiedelemvilága. Budapest 1982.
- ERDÉSZ** 1963. = Erdész, S.: Az öreg festő. *A nyírbátori Báthori István Múzeum Füzetei*. Nyírbátor 1963.
- ERDÉSZ** 1968. = Erdész, S.: Ámi Lajos meséi I–III. *UMNGy* XIII–XV. Budapest 1968.
- ERDÉSZ** 1974. = Erdész, S.: Nyírség. Budapest 1974.
- ERDÉSZ** 1984. = Erdész, S.: Kigyókultusz a magyar néphagyományban. *Studia Folkloristica et Ethnographica* 12. Debrecen 1984.
- FERENCZI** 1957. = Ferenczi, I.: Az ördögös kocsis alakjának néhány kérdése. *Ethn.* LXVIII. 1957. 56–86.
- FERENCZI** 1982. = Ferenczi, I.: Tiszaháti és felső-tiszai néphit és népszokások. *Néprajzi dolgozatok* 41. Szeged 1982.

- GOETHE 1964.** = Goethe, J. W.: Faust. Budapest 1964.
- HANKÓCZI 1989.** = Hankóczi, Gy.: „Ördögségöt tudok...” Az alföldi dudások (hiedelem)történeteihöz. *NyJAMÉ XXIV-XXVI*. 1981/1983. (1989) 111-118.
- HEINRICH 1909.** = Heinrich, G.: Faust az ó-korban. *Budapesti Szemle* 1909. 359-373.
- HOMÉROSZ 1960** = Odüsszeia, Homéroszi költemények. (Ford.: Devecseri, G.) Budapest 1960.
- HOMNA** = Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattára. Miskolc
- IMRE 1893.** = Imre, L.: A magyar Faust. *Erdélyi Múzeum* 10. Budapest 1893. 158-174., 236-253.
- IPOLYI 1971.** = Ipolyi, A.: Magyar Mythológia (válogatás). *Az ősi magyar hitvilág*. (Szerk.: Diószegi, V.). Budapest 1971. 141-265.
- JAMNA** = Jósa András Múzeum Néprajzi Adattára. Nyíregyháza.
- JÓKAI 1871.** = Jókai, M.: A magyar Faust. Népmonda Hatvani István debreceni professzorról. *A Kisfaludy Társaság Évtáplajai. Új folyam* 6. Budapest 1871.
- KOMÁROMY 1910.** = Komáromy, A.: Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Budapest 1910.
- KOVÁCS 1966.** = Kovács, Á.: A rátótiadák típusmutatója. *A Magyar Népmesekatalógus Füzetek* 3. Budapest 1966.
- LUBY 1943.** = Luby, M.: Fogyó legelőkön. Budapest 1943.
- MADAR 1967.** = P. Madar, I.: Sárretudvari hiedelmek. *Néprajzi Közlemények XII*. 1967. 1-2. sz. 23-225.
- MAILAND 1905.** = Mailand, O.: Székelyföldi gyűjtés. *MNGy VII*. Budapest 1905.
- MHK 1980.** = Magyar Hiedelemmonda Katalógus. *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához* 6. Budapest 1980.
- MNGy** = Magyar Népköltségi Gyűjtemény
- MNK** = Magyar Népmesekatalógus 1-10. (Szerk.: Kovács, Á.) Budapest
- MOLNÁR 1943.** = Molnár, J.: Adalékok az alföldi magyar nép hiedelemvilágához. *Ethn.* LIV. 1943. 64-74.
- NAGY-VŐŐ 1974.** = Nagy, O.-Vőő. G.: A mesemondó Jakab István. Bukarest 1974.
- ORTUTAY 1935.** = Ortutay, Gy.: Nyíri és rétközi paraszttmesék. Gyoma 1935.
- ORTUTAY 1940.** = Ortutay, Gy.: Fedics Mihály mesél. *ÚMNGy I*. Budapest 1940.
- ORTUTAY 1968.** = Ortutay, Gy.: Die Faustsage in Ungarn. *Volksüberlieferung*. Göttingen 1968. 267-274.
- PÁZMÁNY 1894.** = Pázmány Péter összes művei I. Budapest 1894.
- POLNER 1980.** = Polner, Z.: A Teknyőkaparó. *Csongrád megyei könyvtári füzetek* 13. Szeged 1980.
- POLNER 1984.** = Polner, Z.: Ördögösök. *Csongrád megyei könyvtári füzetek* 15. Szeged 1984.
- RATKÓ 1987.** = Ratkó, L.: Mesék, mondák Biriből. *Jósa András Múzeum Kiadványai* 24. Nyíregyháza 1987.
- RELKOVITS 1912.** = Relkovits, N.: Hogy a szoba kígyókkal teli lássék. *Ethn.* XXIII. 1912. 367.

- SCHRAM 1970, 1983.** = Schram, F.: Magyarországi boszorkánypercek 1529-1768 I-III. Budapest 1970, 1983.
- SEBESTYÉN 1983.** = Sebestyén, Á.: Bukovinai székely népmesék III. Szekszárd 1983.
- SOLYMOSSY 1943.** = Solymossy, S.: Monda. *A Magyarság Néprajza* III. (Harmadik kiadás.) Budapest 1936. 160-225.
- SZILÁGYI 1872.** = Szilágyi, I.: Hatvani mondája. *Vasárnapi Újság*. Budapest 1872. 13-15. sz.
- TOLNAI 1963.** = Tolnai, G.: Zur Geschichte der Faust-Sage in Ungarn. Gesang des Albert Molnár. *Acta Litteraria* 6. 1963. 3-19.
- TOMPA 1942.** = Tompa, M.: Az ördögsekérről. *Tompa Mihály összes versei*. Budapest 1942. 223-224.
- ÚMNGy** = Új Magyar Népköltési Gyűjtemény
- VAJKAI 1947.** = Vajkai, A.: Az ördögös molnárlegény. *Ethn.* LVIII. 1947. 55-69.
- ZSUPOS 1989.** = Zsupos, Z.: Egy 1676-os rozsnyói boszorkányper. *NyJAMÉ* XXIV-XXVI. 1981-1983. (1989.) 231-238.